

УДК 37.017.924; 372.83

Катерина Слесик

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ: СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ ПРЕДМЕТИ

А Стаття присвячена розкриттю проблеми навчально-методичного забезпечення системи формування етичної культури учнів основної школи у процесі навчання суспільно-гуманітарних предметів. Обґрунтована у викладанні цих дисциплін наявність навчально-методичного інструментарію для забезпечення формування етичної культури школярів.

Ключові слова: компоненти етичної культури, технології формування етичної культури.

Катерина Слесик. Учебно-методический инструментарий формирования этической культуры учащихся: общественно-гуманитарные предметы.

А Стаття посвящена раскрытию проблемы учебно-методического обеспечения системы формирования этической культуры учащихся основной школы в процессе обучения общественно-гуманитарным предметам. Обосновано в преподавании этих дисциплин наличие учебно-методического инструментария для обеспечения формирования этической культуры школьников.

Ключевые слова: компоненты этической культуры, технологии формирования этической культуры.

Kateryna Slesyk. Educational and methodical tools to form students' ethic culture at humanitarian subjects.

S The article is devoted to the educational tools for the development of ethic culture of basic school students while learning humanitarian subjects. Presence of educational and methodical tools is reasonable in teaching of these disciplines for providing student's ethic culture.

Key words: components of ethic culture, technology of ethic culture development.

Вступ. Гуманне ставлення однієї людини до іншої, висота морально-етичного світогляду, прояв поваги відіграють роль рушійної сили її розвитку, що є особливо важливим у період соціальних трансформацій. У зв'язку з цим увага освіти до формування людини культурної, гуманної, моральної має пріоритетне значення. Етична культура виступає як частина загальнолюдської культури, основним змістом якої є взаємовідносини людей, вона є основним змістом загальнолюдської культури. Вищезазначене обумовлює актуальність питання навчально-методичного забезпечення процесу формування етичної культури, в якому пріоритетну роль відіграють гуманітарні предмети.

Аналіз останніх літературних джерел. Питання духовного розвитку і формування морально-етичної культури особистості в системі шкільної освіти розглядалось низкою дослідників (І. Бех, Є. Бондаревська, Т. Гуменнікова, В. Киричок, В. Клепиков, І. Мар'єнко, О. Силаєва, І. Харламов, А. Шемшуріна, Н. Щуркова та ін.). У педагогіці також розроблене навчально-методичне забезпечення навчання гуманітарних предметів (В. Болотіна, В. Доманський, К. Баханов, Є. В'яземський, Ю. Ковбасенко, О. Пометун, Г. Токмань, Г. Фрейман, В. Шарко та ін.). Водночас аналіз наукових праць

із проблеми формування етичної культури учнів основної школи свідчить про те, що в дослідженнях учених зазначена проблема розглядається головним чином у контексті морального виховання учнівської молоді.

Метою статті є розкриття навчально-методичного потенціалу суспільно-гуманітарних предметів щодо формування етичної культури учнів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Розроблена нами на основі аналізу наукових досліджень система формування етичної культури учнів основної школи у процесі навчання гуманітарних предметів включає низку ключових блоків: концептуально-цільовий, структурно-змістовий, функціонально-технологічний, діагностико-оцінний. Функціонально-технологічний блок забезпечується через такі етапи реалізації моделі формування етичної культури учнів: підготовчо-пропедевтичний, змістово-процесуальний, рефлексивно-корегувальний. Це передбачає необхідність виявлення та аналізу наявного в технологічному забезпеченні навчання гуманітарних предметів навчально-методичного інструментарію, придатного для його використання з метою формування етичної культури учнів.

Найоптимальніший шлях розкриття цього питання, на наш погляд, полягає у послідовному виявленні

процесуальних можливостей гуманітарних предметів у формуванні визначених компонентів етичної культури учнів: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-настановчого, емоційно-почуттєвого, діяльнісно-регулятивного, особистісно-рефлексивного.

На основі аналізу наукових джерел [10] виявлене завдання мотиваційно-ціннісного компоненту етичної культури у формуванні особистості учнів. Зроблено висновок, що навчання гуманітарних предметів має зосереджуватись на формуванні таких моральних мотивів поведінки особистостей, як емпатія, аффіліація, альтруїзм і сумлінність. Є. Кочелаєвою обґрунтовано вибір шляхів формування мотивації учнів, який визначається тим, які саме моральні мотиви поведінки можливо сформувати завдяки моральним цінностям, закладеним в художніх, документальних, біографічних та інших текстах, використовуваних у процесі навчання [7].

На основі дисертаційної роботи Л. Аскоченської, присвяченої виявленню чинників формування моральної мотивації підлітків [1], у нашому дослідженні оптимізація моральної мотивації здійснюється завдяки включенню учнів у пошукову роботу. Засобами оптимізації умов здійснення спільної пошукової діяльності виступають соціотехніки особистісного зростання підлітків. Такий підхід дозволяє інтегрувати соціально-психологічні й педагогічні підходи, що містять комплекс психолого-педагогічних прийомів впливу на особистість учня [1].

Вищезазначене передбачає залучення особистості учнів, насамперед, до активного усвідомлення необхідності опанування етичною культурою. Отже, на виконання завдань функціонально-технологічного блоку у процесі навчання гуманітарних предметів застосовується методика проблемного навчання, оскільки широко відома його здатність мобілізувати діяльність учнів.

У педагогічній науці створені теоретичні і практичні засади для застосування проблемного навчання у системі викладання гуманітарних предметів. Так, М. Левіною сформульовані і схарактеризовані умови для побудови проблемного навчання: 1) побудова навчальної інформації, що набуває статусу задачі; 2) можливість вибору способів її вирішення; 3) суб'єктна позиція учня, усвідомлення і прийняття ним мети пізнання [8].

На основі аналізу наукових досліджень нами було виявлено, що змістово-процесуальний етап системи формування етичної культури учнів переважно спрямований на формування когнітивно-настановчого (знання про моральні цінності, норми поведінки, їхнє розширення та поглиблення, моральні переконання), емоційно-почуттєвого (переживання ставлення до моральних цінностей, норм поведінки, їхня оцінка), діяльнісно-регулятивного (готовність чинити відповідно до наявних знань, моральних переконань) компонентів етичної культури. Процесуальна частина етапу включає послідовність засвоєння учнями моральних норм: пізнання смислового значення і змісту моральних норм, емоційне переживання їхньої соціальної значущості, реалізацію в поведінці і діяльності засвоєних норм.

Згідно з провідною ідеєю дослідження, становлення і розвиток школяра як морально-духовної, соціально зрілої особистості перебуває в неперервному динамічному взаємозв'язку його навчання та виховання. Тому формування етичної культури учнів вимагає забезпечення виховного характеру навчання, що

потребує наповнення його відповідним змістом, відбору відповідних методів і організаційних форм.

Завдяки аналізу наукових праць було виявлено, що гуманітарні предмети надають великий різноманітний матеріал і спектр джерел, які дозволяють організувати оволодіння учнями визначеними компонентами етичної культури. Зміст навчального матеріалу з цих предметів має передумови для отримання учнями знань щодо етичних понять, норм, цінностей, моральних якостей, почуттів, моральної поведінки; засвоєння фактів, що знаходяться у просторі етичної культури. Водночас аналіз програмового матеріалу з гуманітарних предметів показав, що у зміст навчальних програм морально-етичний аспект включено недостатньо.

У порівнянні з молодшими школярами, для яких доступні наочно-образні й ситуативно-конкретні поняття, підлітки, на думку І. Мар'єнка, здатні оволодіти ілюстративно-динамічними та наочно-образними поняттями. Як стверджує учений, для старших школярів доступні абстрактно-логічні поняття. Тому, на наш погляд, з учнями 9 класу можна вже оперувати вказаним рівнем понять у процесі формування етичної культури.

У науково-методичному забезпеченні навчання гуманітарних предметів нами теоретично обґрунтовано і практично розроблені технологія і методика формування етичних понять. На наш погляд, у процесі оволодіння учнями сутністю понять, таких як добро і зло, честь і гідність, повага, дружба, любов тощо, доцільно використовувати результати відповідних досліджень і рекомендації вчених з метою виконання завдань нашого дослідження. Як відмічають науковці, історичні поняття важливі для пояснення й систематизації фактів, осмислення інших понять. Так, А. Вагін, В. Карцов та ін. звертали увагу на поступовість оволодіння провідними поняттями в результаті збагачення й конкретизації їх змісту. Встановлено, що процес формування понять протікає ефективно, якщо виділені вчителем типові риси створюваних образів осмислюються учнями як ознаки понять. Підлітки легше засвоюють ознаки тих понять, які можна уявити, хоч надалі вони передають їх зміст в узагальненішій формі [3].

У методичному забезпеченні навчання зі суспільствознавчих і літературознавчих предметів в останні десятиліття отримало розповсюдження інтерактивне навчання як організація вчителем за допомогою певної системи способів, прийомів, методів освітнього процесу, заснованого на: суб'єкт-суб'єктних стосунках педагога й учня (паритетності); багатосторонній комунікації; конструюванні знань учнем; використанні самооцінки і зворотного зв'язку; постійній активності учня. Аналіз наукової літератури та педагогічної практики показує, що інтерактивне навчання сприяє формуванню будь-якого структурного компоненту етичної культури, у процесі його реалізації забезпечується навчання й виховання, інтелектуальний, духовний і соціальний розвиток учня, створюються умови для його саморозвитку, самовиховання. Як відмічає О. Пометун, інтерактивні методи сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу. Вони дають змогу учням: полегшити процес засвоєння знань; аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу; навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити свою точку зору, аргументувати й дискутувати; моделювати різні соціальні ситуації і збагачувати власний соціаль-

ний досвід через включення в різні життєві ситуації, що сприяє формуванню, зокрема, діяльнісно-регулятивного компонента етичної культури [9, с. 39].

У процесі формування етичної культури учнів доцільно, на наш погляд, використати узагальнені Н. Грибик пошукові методи інтерактивних технологій у викладанні української літератури, а саме: аналіз художнього тексту з використанням знань з інших гуманітарних галузей; евристична бесіда (учні ставлять проблемні питання і шукають шляхи їхнього розв'язання); ділова гра, за допомогою якої відтворюється поведінка (діяльність) конкретних людей, наприклад, учителя; дискусія як висловлення різних поглядів під час обговорення складної проблеми (пошуку істини); мікродискусії (дискусії в малих групах); творча лабораторія (учасники мікрогрупи створюють і презентують свої творчі продукти: власні вірші, міні-твори, новели, сценарії); мозкова атака (група ділиться на дві частини: генератори ідей і критики, які виступають послідовно одна за одною); саморозвиток (після виступу учень критично оцінює себе й аналізує недоліки); проблемний семінар (дискусійна діяльність учнів із застосуванням форм групової роботи), акваріум (дискусія мікрогрупи в центрі аудиторії, за якою спостерігають і висловлюють судження інші учасники інтерактивної вправи) [5].

У педагогічній науці (А. Амінов, Н. Борисова, Н. Валєєва, А. Вербицький, Л. Пироженко, О. Пометун, С. Смирнов та ін.) відпрацьовані технології формування знань і вмінь засобами гуманітарних дисциплін; розроблені методичні рекомендації із застосування дискусійних педагогічних технологій (наприклад, «Акваріум»), зокрема в процесі навчання історії. Особливості застосування діалогічного підходу у викладанні гуманітарних предметів розглядалась науковцями В. Доманським, Е. Сайко, Г. Токмань та ін., які вивчали питання видів дискусій, особливості їх проведення, постановки запитань. Як показав аналіз досліджень, в основі дискусійних дидактичних технологій лежить діалог-обговорення в якості початкової одиниці навчання різним «аргументативним» формам спілкування [6].

Сучасне навчання гуманітарних предметів неможливо уявити без застосування методу гри. Праці, пов'язані з дослідженням дидактичної гри (К. Баханов, Л. Виготський, О. Газман, І. Ладенко, Г. Ляпіна, В. Петрусинський та ін.) є підтвердженням думки про важливу роль гри у формуванні різних компонентів етичної культури учнів [2; 4].

Розкриття дидактичних можливостей гри як однієї з форм організації пізнавальної діяльності на уроках присвячена значна кількість. Їх аналіз показує, що дидактичні ігри активізують навчальну діяльність, розвивають в учнів пізнавальний інтерес, уяву й креативне мислення у процесі оволодіння навчальним матеріалом.

Вищеописаний навчально-методичний інструментарій може органічно «вписуватись» у структуру методу проектів. Вивчення наукових джерел (К. Баханов, А. Блохін, В. Гузєєв, Л. Килпатрік, О. Пехота, Є. Полат, Г. Селевко та ін.) дає підстави стверджувати, що «метод проектів» може бути ефективним засобом формування етичної культури навчання за умови, якщо: проект, у якому сформульована проблема, є особистісно значущим для учня; в ході роботи над проектом учень зможе вийти за рамки ситуативних вимог і рольових приписів у процесі навчального пізнання,

спираючись на свій власний досвід і збагачуючи його.

Провідним способом організації навчальної діяльності учнів у системі викладання гуманітарних предметів стає урок-діалог, що включає різноманітність культурологічних дискурсів, і може стати вагомим ресурсом у формуванні різних компонентів етичної культури. Особливості уроку діалогу, специфіка якого розкрити В. Доманським, надають, на наш погляд, важливі ресурси для формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-настановчого, особистісно-рефлексивного та інших компонентів етичної культури. Серед основних ознак уроку-діалогу треба назвати: спілкування одного суб'єкта з іншим; постійне розв'язання внутрішніх протиріч у свідомості в пошуках конструктивних рішень при збереженні напруження творчої активності; партнерство, співробітництво, співтворчість учителя і учнів, які у просторі діалогу присвоюють і відстоюють певні позиції, ролі, типи мислення, наприклад, читача-художника, читача-літературознавця та ін. [6].

Рефлексивно-корегувальний етап функціонально-технологічного блоку системи формування етичної культури учнів передбачає застосування не лише діагностичних методів (спостереження, анкетування, опитування, вивчення учнівських творів), але й рефлексивно-корекційної роботи, наприклад, проведення тренінгів (на розвиток рефлексивної поведінки та корекцію навчальної діяльності) тощо. Формування в учнів особистісно-рефлексивного компоненту етичної культури передбачає застосування рефлексивних методів (самоаналіз, самодіагностування; робота з індивідуальним щоденником). Це також досягається через виконання учнями творчих робіт на уроках гуманітарних предметів, що сприяє їхньому самопізнанню та моральному самовдосконаленню.

Висновок. Розглянуте навчально-методичне забезпечення викладання гуманітарних предметів різною мірою має спрямування на формування тих чи інших компонентів етичної культури учнів. З цієї позиції, на наш погляд, доцільними є методи інтерактивного, кооперативного, групового, діалогічного, проблемного, проектного, інтегрованого навчання. Водночас застосування описаного навчально-методичного забезпечення не є універсальним у контексті вирішення проблеми формування етичної культури учнів і потребує вдосконалення на основі інтеграційного та інноваційного підходів.

📖 Література

1. Аскоченская Л. И. Социально-психологические особенности личностного развития подростков и старшеклассников в совместной деятельности поисковых групп : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Людмила Ивановна Аскоченская. – Курск, 2009. – 21 с.
2. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі : монографія / К. О. Баханов. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 327 с.
3. Вагин А. А. Методика обучения истории в средней школе / А. А. Вагин. – М. : Просвещение, 1972. – 351 с.
4. Выготский Л. С. Игра и её роль в психологическом развитии ребёнка / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62–76.
5. Грибик Т. А. Інтерактивні форми і методи викладання української мови та літератури (теоретичні засади). Впровадження інтерактивних технологій на уроках української літератури [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ito.vspu.net/SAIT/inst_kaf/kafe/drdu/matem_fizuka_tex_0sv/WWW/Prakt_IT/PIDSUMOK/2009_2010/Grupa/vituka/web-stor/inform/stati/Gribik.
6. Доманский В. А. Литература и культура : культурологический подход к изучению словесности в школе / В. А. Доманский. – М. : Наука, Флинта, 2002. – 368 с.
7. Кочелаева Е. Я. Формирование нравственно-ценностной мотивации поведения студентов университета в процессе изучения иностранного языка : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13. 00. 08 «Теория и методика профессионального образования» / Кочелаева Евгения Яковлевна. – Ульяновск, 2009. – 22 с.
8. Левина М. М. Основы технологии обучения профессиональной педагогической деятельности / М. М. Левина. – Минск : ИПК, 1996. – 224 с.
9. Пометун О. Інтерактивні методи навчання / О. Пометун // Історія в школах України. – 2004. – № 4. – С. 39.
10. Юркевич В. С. Одарённые дети: сегодняшние тенденции и завтрашние вызовы / В. С. Юркевич // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 4. – С. 99–108.